

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 20 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2020

Book Review
KİTAP KRİTİĞİ

Gene W. Heck, Charlemagne, Muhammad, and the Arab Roots of Capitalism*

Öznur Özdemir

Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Anabilim Dalı

oznurozdemir@sakarya.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0003-2379-538X>

Geliş Tarihi / Received: 13.10.2020 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 18.11.2020

Atıf / Cite as

Özdemir, Öznur. "Gene W. Heck, Charlemagne, Muhammad, and the Arab Roots of Capitalism". *Marife* 20/2 (2020), 961-965.

Kitap, Henri Pirenne'nin ortaya attığı ve ondan sonra da birçok araştırmacının tartışmasız kabul ettiği, İslam fetihlerinin Avrupa ekonomisinin çöküşüne sebep olduğu teorisinin yanlışlığını göstermek üzere kaleme alınmıştır. Pirenne'nin *Mahomet et Charlemagne* (1937) adlı kitabında¹ ifade ettiği üzere "Muhammed olmasa Roma ekonomik çöküşe girmez ve Charlemagne (Şarلمان) Avrupa'nın lideri olarak doğmazdı" anlayışı isim bakımından da kitaba tesir etmiş ve kitabın ana teorisi olan "İslam İmparatorluğunun Avrupa'da ekonomik çöküşe değil tam tersine burada kapitalizmin temellerinin oluşmasına yardımcı olduğu" görüşü *Muhammed, Charlemagne ve Kapitalizmin Arap Kökenleri* şeklinde bir isimle ifadelendirilmeye çalışılmıştır. Bu noktada, R. Hodges ve D. Whitehouse'un *Muhammed, Charlemagne ve Avrupa'nın Kökeni* adlı eserlerinden² etkilenildiği açıktır. Kitapta da buna işaret edilmiştir.³ Kitabın adı hakkında şunu da belirtmek gerekir ki, yazarın ele aldığı tarihi bağlam göz önünde bulundurulduğunda yazar Arap kelimesi ile İslam ve Orta Çağ İslam devletlerini kastetmesine rağmen "Kapitalizmin İslami Kökenleri" gibi bir isimden kaçınmış ve "Kapitalizmin Arap Kökenleri" şeklinde bir

* Gene W Heck, *Charlemagne, Muhammad, and the Arab Roots of Capitalism*. (Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2006).

¹ Henri Pirenne, *Mahomet et Charlemagne* (Brussels: Nouvelle Société d'Éditions, 1937).

² Richard Hodges – David Whitehouse, *Mohammed, Charlemagne, and the Origins of Europe: Archaeology and the Pirenne Thesis* (New York: Cornell University Press, 1983).

³ Bk. Gene W Heck, *Charlemagne, Muhammad, and the Arab Roots of Capitalism*. (Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2006), 2, 9.

başlık kullanmıştır. Zaten kitapta özellikle Fâtîmî İslam Devleti ve bu yapı içindeki fıkıh alimlerinin ürettikleri ticari yöntemler ele alındığı için böyle bir seçim daha anlamlıdır.

Yazar çalışmanın alanında nasıl bir boşluğu dolduracağına kitabın en başında işaret etmiştir. Yazar öncelikle “bugün ‘gerçek’ olarak kabul edilenlerin çoğunun, bir yüzyıldan daha fazla süre önce, sadece belirli niteliklerden değil aynı zamanda sıkı bilimsel tekniklerden yoksun- askerler, kaşifler, misyonerler, din adamları, iş adamları ve diğer sözde ‘Arap uzmanları’ - yani tarihçi olmayan amatörler tarafından yazıldığından” yakınmaktadır.⁴ Yazara göre bu yanlış yazımlardan yapılan hatalı çıkarımlar maalesef ki Arapların Orta Çağ ekonomik tarihini ve özellikle de Orta Çağ Avrupa ekonomik tarihini etkilemedeki rolünün birçok modern batı kaynağında olumsuz şekilde yansıtılmasına neden olmuştur.⁵ Elbette bu tekdüze oryantalist yaklaşımı değiştiren bazı isimler ortaya çıkmıştır. Bunların en başında da Henri Pirenne gelmektedir. Ancak yazara göre Pirenne’nin detaylı çalışması doğru bir teori üzerine kurulmamıştır. Ondan sonraki birçok isim de bu yanlış teoriyi tartışmaksızın kabul etmiştir. Böylece çalışmalar genelde tek bir yöne odaklanmış ve İslam İmparatorluğunun pozitif ekonomik etkisi ihmal edilmiştir. Yine yazarın ifadesiyle “1. / 7. yüzyılda İslam’ın askeri ve siyasi başarılarının ardından ortaya çıkan Yakın Doğu toplumlarının muhteşem ticari ve ekonomik başarılarının ilişkisine çok az dikkat edildiği” için⁶ bu çalışma da bu eksikliği gidermek gayesiyle hazırlanmıştır. Yine başka bir bölümde yazar kitabın literatürde nasıl bir boşluğu dolduracağını “Hiç kimse, bu soruşturmanın kapsamlı bir şekilde yapmaya çalıştığı gibi Akdeniz’in Arap tarafında hem ticari hem de ekonomik anlamda gerçekte ne olduğu sorusunu cevaplamayı başaramadı.” ifadesiyle anlatır. Bunun sebebi olarak da birçok başarılı Batılı Orta Çağ tarihçisinin birincil Arapça kaynaklara dil yetersizliği nedeniyle yaklaşamamasını gösterir. Ona göre diğer başarılı Doğu âlimleri ise, İslam’ın dini yanı ile onunla eşit derecede önemli ekonomik boyutlarından daha fazla ilgilenmektedirler.⁷ Yazarın Müslüman Doğu-Hristiyan Avrupa ilişkisini en azından ekonomik açıdan ortaya koyduğu ve çalışmanın tüm bölümleri göz önünde bulundurulduğunda, bu konu özelinde oldukça kapsamlı bir araştırma yaptığı söylenebilir.

“Hristiyanların Düşüşü” adlı birinci bölümde Orta Çağ Avrupasının siyasi ve ekonomik yapısı yakından incelenmiştir. Bu incelemede yazarın öne çıkardığı en önemli detay, kilisenin baskıcı tutumu sebebiyle durma noktasına gelen ekonomik yapıdır. Bu noktada örneğin İncil’de yer alan ve zenginliği yerip fakirliği öven birçok kıssanın Avrupa’da kar güdüsünü engellediğini öne sürer. Bu tür kıssalar ve onlardan etkilenecek ortaya konulan eserlerdeki ifadelerden örnekler vererek anlatımını zenginleştirir.⁸ Başa geçen idarecilerin Kiliseye karşı tutumları sebebiyle Orta Çağ Avrupasını sosyal ve ekonomik yönden etkisi altına alan bir Kraliyet-

⁴ Bk. Heck, *Charlemagne*, 1.

⁵ Bk. Heck, *Charlemagne*, 2.

⁶ Bk. Heck, *Charlemagne*, 3-4.

⁷ Bk. Heck, *Charlemagne*, 167-168.

⁸ Bk. Heck, *Charlemagne*, 21-23.

Kilise ilişkisinden bahseder.

“İslami Yükseliş” adlı sonraki bölümde ise İslam'ın doğuşundan itibaren ilk Müslümanların ticari faaliyetler için buldukları ortamı ele alır. Yazarın burada oldukça detay olarak ele aldığı söylenebilecek hususlar Müslüman dünyadaki pazarlar ve bu pazarlarda alıcı bulan emtialardır. Müslüman dünyanın gelişen ticari hayatı ve ürün çeşitliliği konusunda kısmi örneklerle yetinilmemiş, birçok farklı liste⁹ uzun uzadıya kitaba dahil edilmiştir. Bu noktada ticari pazarların bile tek tek isimlerinin verilmesi kitabı ağırlaştırır ve bağlamından uzaklaştıran bir yön olarak gösterilebilir.

Yazarın ikinci bölümün sonu ve “İslam ve Hristiyan Canlanışı” adlı üçüncü bölümde İslam dünyasından ele aldığı başlıca devlet Fâtimî Hilafeti'dir. Hilafet içinde de özellikle incelediği ve temel tezi olan “Kapitalizmin Arap Kökenini” oluşturduğunu varsaydığı iki önemli husus vardır. Bunlardan biri Fâtimî Devletin ürettiği “kaliteli para” diğeri ise faiz yasağını atlatılmak için Müslüman alimlerce geliştirilen ticari yöntemler ve ticareti canlandıran çeşitli ortaklık biçimleridir. Yazarın temel tezi bu bölümlerde belirginleşmektedir. Ona göre Hristiyan batının karanlık çağlardan ve feodalizm çemberinden kurtulmasını sağlayan Müslüman dünyadan öğrendikleri ticari tekniklerdir. Bu noktada yazar Müslüman dünyasının fıkıh alimlerini oldukça zeki ve üretken bulur. Yasakların çevresinden dolaşarak tüccarlara “günaha düşmeyecekleri” yeni yöntemler sunmuşlardır.

Yazar, İslam'ın ticareti ve kârı teşvik ettiğini birçok şekilde ispatlamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda verdiği örneklerden biri oldukça dikkat çekicidir. Fâtır Sûresi, 29. ayeti¹⁰ Allah'ın kullarıyla yaptığı “kapitalist bir antlaşma” olarak tanımlamıştır.¹¹ Bu noktada yazar her durumda ticaretin, tüccarın ve kazancın övüldüğü şeklinde bir görüşe kapılıp aslında ticaretin hassas bir alan olması sebebiyle özellikle dürüst tüccar ve helal rızkın övülerek öne çıkarıldığını, Allah yolunda iyi işler yapanların da zarara uğramayan bir ticaret gibi ödüllendirileceklerine dikkat çekildiğini, daha açık bir ifade ile bunun yalnızca bir benzetme olduğunu kaçırmıştır. Onu bu görüşe sevk eden ise görünüşe göre yalnızca Kur'an ve hadisler değil, özellikle daha sonraki dönemlerde eş-Şeybanî, el-Câhiz, ed-Dimeşkî gibi isimlerin çalışmalarında zikrettikleri ifadeler olmuştur.

Yazar çalışmasında çok çeşitli kaynaklara başvurmuştur. Ancak ana kaynaklarda eseriyle ilgili kısımlara çoğunlukla ikincil kaynakları takip ederek ulaştığı görülmektedir. Hatta bazı dipnotlarda “naklen” şeklindeki kullanımı ve ard arda birinci ve yer aldığı ikinci kaynağı vermesi okuyucuda “söz konusu birinci kaynağı, kaynağa ulaşmadan referanslarına dahil ettiği” izlenimini uyandırmaktadır. Fakat yazar bu konuda oldukça şeffaftır ve bir ikincil kaynaktan birincil kaynağa referans yapmak istiyorsa bunu doğrudan sayfa numarası vererek “şurada işaret edilmiş-

⁹ Örneğin bk. Heck, *Charlemagne*, 70.

¹⁰ “Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı özenle kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için gizli açık harcayanlar, asla zararlar sonuçlanmayacak bir ticaret umabilirler.” *Kur'an Yolu* (Erişim 23 Ekim 2020), 35/29.

¹¹ Bk. Heck, *Charlemagne*, 84.

tir/referans verilmiştir” şeklinde belirtmektedir. Yazarın Orta Çağ Fâtîmî Mısırına dair kanıt niteliğinde gördüğü en önemli kaynak ise Geniza dokümanlarıdır. Bu dokümanlardan o dönemde Müslüman dünyasında yürütülen ve daha sonradan Avrupa ticari dünyasında taklit edilecek olan birçok ticari ortaklık biçimine ulaşılabilmektedir. Bir diğer kaynak olarak nümizmatik çalışmalar gösterilebilir. Yazar bu çalışmalarda ortaya çıkan ilginç sonuçları eserine dahil etmiştir. Bunlardan en önemlisi Hristiyan Avrupa’nın ticaret hayatına dahil olabilmek için Müslümanların ticarete kabul gören değerli sikkelerini taklit etmeleridir. Yazar “Charlemagne’in bastırıldığı ilk paralar, Kur’an’dan bir alıntı da dahil olmak üzere Arapça yazıtlar bile taşıyordu.”¹² diyerek bu taklidin boyutunu anlatmaya çalışmıştır.

Teorisini Pirenne’nin tezine bir antitez üreterek oluşturmuş olan yazar, bazı bölümlerde (5. 2. gibi) doğrudan reddiye şeklinde bir anlatıma başvurmuştur. Müslüman toplumun ticaretle zenginleştiğini ve bu zenginleşmenin getirisinin de bilimsel faaliyetler olduğunu öne sürerek batı karanlık çağlara girerken onun mirasının İslam dünyasına korunduğunu ifade etmektedir. Avrupa rönesansının Vedendik, Pisa, Cenova ve Amalfi gibi ticari aktivitelerle öne çıkmış İtalyan şehirlerinde ortaya çıktığının altını çizerek ikinci kere maddi zenginliğin bilimsel canlılığa imkân taniyacağını göstermek istediği söylenebilir.¹³ Kitapta Orta Çağ’da ticari faaliyetlerin bel kemiği olan (*mudârebe*, *müşareke*, *kırâz* gibi) anlaşma türleri hakkında önemli tarihi kayıtlar ve yorumlar bulabilmek mümkündür.

Kitapta 262 sayfalık ana metnin ardından, A-J arası ekler kısmı verilmiş, buna kaynak analizi başlıklı bir bölüm de eklenmiştir. Ardından son derece geniş olan bibliyografya kısmı (yaklaşık 20 sayfa) ve böyle bir kitapta okura oldukça kolaylık sağlayabilecek bir indeks bölümü ile kitap sona ermektedir. Kitapta dağınık şekilde yer alan veriler, ekler kısmında tematik olarak bulunabilir. Yazar eserinde özellikle ekler kısmı ile birlikte yer yer tekrarlara düşmüş olsa da genel anlamda ikincil kaynaklardan birincil kaynaklara gitmek suretiyle doyurucu ve yol gösterici bir içerik sunmaktadır. Bu anlamda referanslar hayli zengindir. Yazarın ortaya koyduğu ana tez ise makul bir şekilde sunulmuş ve yeterli şekilde desteklenmiştir. Böyle bir kitap genel anlamda Orta Çağ’da Doğu ile Batı arasındaki etkileşimin ana nedeninin ticaret olduğunu ve Müslüman ticaretinin Hristiyan Batının gelişimini engellemek yerine, ona karanlık çağların çıkmazından kurtulması için fırsatlar ve yöntemler sunduğunu ortaya koymaktadır. Bunun da hangi tekniklerle, ne zaman ve kim aracılığı ile gerçekleştiğini zengin örneklerle destekleyerek anlattığı için alanında önemli bir boşluğu doldurduğu rahatlıkla söylenebilir. Kitapta dönemin ticaret merkezlerinin konumları, adları, taşıdıkları öneme dair birçok ayrıntı, dönemin ticari ürünlerinin isimleri, taşındıkları bölgeler ve dönemin ticaret anlaşmalarının içerikleri, yapıları ve kullanım alanları bulunabilir. Bu sebeple kitap İslam Tarihi, İslam İktisat Tarihi, Orta Çağ Avrupa İktisat Tarihi alanlarında çalışma yapanların başvurabileceği önemli bir eserdir.

¹² Bk. Heck, *Charlemagne*, 185.

¹³ Bk. Heck, *Charlemagne*, 327.

Kaynakça

- Hodges, Richard – Whitehouse, David. *Mohammed, Charlemagne, and the Origins of Europe: Archaeology and the Pirenne Thesis*. New York: Cornell University Press, 1983.
- Pirenne, Henri. *Mahomet et Charlemagne*. Brussels: Nouvelle Société d'Éditions, 1937.